

УКРАЇНСЬКА МОВА

(лінгвістичний інструментарій
наукових досліджень)

УДК 811.161.2:001.8 (075.8)

У 45

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 4 від 10 квітня 2025 р.)*

Рецензенти:

Мельник Ірина, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та лінгводидактики Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Ніколаєнко Лариса, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

У 45 Українська мова (лінгвістичний інструментарій наукових досліджень): навчальний посібник / автори-укладачі Н. Совтис, Н. Адах, Н. Гаврилюк. – Київ : Видавничий дім «Кондор», 2025. – 152 с.

ISBN 978-617-8471-88-0

У посібнику для підготовки здобувачів ступеня доктора філософії запропоновано матеріали, які сприяють поглибленню знань про українську наукову мову, розкривають принципи побудови різномасштабних наукових текстів, допомагають сформувати мовну грамотність, стилістичну впевненість та риторичні вміння, необхідні для підготовки й оформлення якісного наукового продукту.

Посібник стане ефективним інструментом для аудиторної роботи та самостійного опанування дисципліни, сприятиме розвитку академічної доброчесності, навичок наукової комунікації та підготовці до фахової діяльності в освітній галузі.

Видавня адресована здобувачам освіти, викладачам, а також усім, хто прагне вдосконалити власну науково-мовленнєву культуру.

УДК 811.161.2:001.8 (075.8)

ISBN 978-617-8471-88-0

© Видавничий дім «Кондор», 2025

Зміст

Вступ	4
-------------	---

Модуль 1. Українська мова в сучасному науковому просторі

Тема 1. Державна мова – мова професійного спілкування.....	5
Тема 2. Науковий стиль української мови	12
Тема 3. Лексико-граматичні та стилістичні особливості українського наукового тексту. Терміни як провідна ознака фахової мови	22
Тема 4. Компресія – спосіб трансформування тексту	32
Тема 5. Структура, етапи підготовки наукового повідомлення.....	52
Тема 6. Мовний етикет української науки.....	73
Тема 7. Наукова доброчесність і етика вченого. Оформлення чужого мовлення в наукових текстах	89
ЛІТЕРАТУРА.....	106

Модуль 2. Інформаційно-довідкова частина «Мовні норми в науковій комунікації»

Зміни в новій редакції українського правопису	110
Перелік слів з нормативним наголосом.....	126
Типові помилки в мовленні та їх корекція.....	133
Українські відповідники іншомовних слів.....	139
Засоби зв'язності в науковому тексті	149

Вступ

Навчальний посібник «Українська мова (лінгвістичний інструментарій наукових досліджень)» створено з метою поглиблення теоретичних знань і розвитку практичних навичок використання української мови у сфері наукового спілкування.

Матеріал посібника структуровано у два модулі, що охоплюють ключові аспекти лінгвістичної компетентності сучасного науковця.

Перший модуль – «*Українська мова в сучасному науковому просторі*» – спрямований на вивчення основних характеристик українського наукового стилю. У його межах розглядаються лексико-граматичні та стилістичні засоби, що формують якісний фаховий текст, зокрема типові термінологічні конструкції як маркери спеціалізованої мови. Здобувачі дізнаються про методи компресії як один із ключових механізмів перетворення наукової інформації, що дозволяє передавати складні поняття у стислому, логічному форматі.

Особливу увагу приділено алгоритму побудови наукового повідомлення – від формування ідеї до структурування змісту та його ефективного публічного представлення. Завершує модуль розгляд комунікативних норм українського мовного етикету в академічному середовищі, а також засад наукової доброчесності й етики.

Другий модуль – «*Мовні норми в науковій комунікації*» – має довідковий характер і покликаний надати здобувачам інструменти для точного й грамотного мовлення. У ньому представлено ключові зміни, внесені до нової редакції українського правопису, що є важливими для дотримання актуальних орфографічних стандартів у наукових текстах. Окремо подано перелік слів із нормативним наголосом – аспект, що часто ігнорується, але є критично важливим для професійної вимови.

Також розглядаються типові мовні помилки та шляхи їх усунення – задля вдосконалення лінгвістичної компетентності науковця. Завершує модуль добірка українських відповідників до іншомовних термінів, що забезпечує збереження мовної чистоти й водночас актуальність наукової комунікації в міжнародному середовищі.

Модуль 1

Українська мова в сучасному науковому просторі

Тема 1 *Державна мова - мова професійного* *спілкування*

План

1. Поняття *національна* та *літературна* мови.
2. Найістотніші ознаки літературної мови. Мовні норми.
3. Мовне законодавство та мовна політика в Україні.

I. Теоретична частина

Історія нашої держави невіддільно пов'язана з розвитком української мови, адже мова функціонує як комунікативна система не тільки на синхронному часовому зрізі, а й у діахронійній проекції. У нашому сьогоденні помітно відчуються зміни мовного коду України, відбувається захист та розвиток лінгвокультурних надбань. Поряд із територіальною цілісністю мова є головною ознакою нації.

Терміни *українська мова* та *національна мова* – синоніми. Енциклопедія «Українська мова» дає таке визначення: «Українська мова – мова корінного населення України, а також українців, що проживають за її межами...». Національна мова – ознака єдності нації. Національна мова включає такі елементи:

- 1) літературна мова;

- 2) територіальні діалекти – різновиди національної мови;
- 3) соціальні діалекти – усне мовлення соціальних утворень людей.

Українська літературна мова – вища форма національної мови, унормований її варіант, який у писемному та усному різновидах обслуговує всі сфери суспільного існування народу. Це мова, оброблена та відшліфована письменниками і вченими, «ідеальний образ рідної мови»¹.

Літературна національна мова має низку ознак:

1. Наддіалектність. Літературна мова є зрозумілою всім представникам корінної нації та національних меншин, функціонує на всій території держави. Це дозволяє їй реалізувати одну з основних функцій – інтеграційну: літературна мова об'єднує представників різних територіальних, соціальних, етнічних груп у єдину націю.

2. Багатофункційність. Літературна мова обслуговує всі сфери існування суспільства: науку, освіту, культуру, ділові стосунки, побутове спілкування тощо.

3. Стилистична диференціація. Кожна зі сфер функціонування суспільства послуговується набором мовних засобів, достатніх для реалізації відповідних психоінтелектуальних, вольових і механічних дій, тобто певним стилем. Відповідно до форм існування української мови в різних сферах виділяють сім стилів: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовно-побутовий, епістолярний та конфесійний.

4. Усна та писемна форми існування. Літературна мова існує в усному (усні наукові доповіді, повідомлення; усне офіційно-ділове спілкування; публіцистичні теле- і радіопередачі тощо) та писемному (твори художньої літератури; наукові статті, дисертації, монографії, навчальні підручники та посібники; документи тощо) варіантах.

5. Унормованість. Літературна мова є стандартизованим варіантом національної мови, причому ці стандарти (або норми), сформувалися історично, визнані носіями мови й кодифіковані в лінгвістиці та закріплені в правописі, словниках, підручниках.

¹ Єрмоленко С. Я. Лінгвісти про походження української мови. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. С. 369.

Норми літературної мови – сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, закріплених у процесі суспільної комунікації. Мовна норма – історично зумовлена та порівняно стабільна. Вона відповідає системі мови. Оскільки мовна норма є категорією історичною, вона зазнає змін разом зі зміною та розвитком суспільства.

З початку незалежності нашої держави в 1991 році, питання мови стало одним із центральних елементів дискусії. Українська мова, як офіційна, завжди займала важливе місце в Конституції України та в суспільстві загалом. Проте значна частина населення України розмовляла російською мовою, особливо в певних регіонах країни.

Суспільно-політичний контекст мовної ситуації в Україні зазнавав змін у різні періоди. Наприклад, після подій Революції гідності у 2014 році та анексії Криму Росією, в Україні посилювалися патріотичні настрої, що вплинуло на поширення української мови та відчутні зміни в мовних практиках, а повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України у 2022 році ще більше посилює ці мовні процеси в державі. Для значної частини російськомовних українців, які намагалися відділитися від російського впливу як ворожої ідеології, ці події послужили причиною частково або повністю перейти на українську мову в комунікативному полі.

Варто виділити, на нашу думку, основні суспільно-політичні події та явища впродовж останніх десятиліть, які стали ідеологічним підґрунтям для багатьох лінгвокультурних процесів. Зокрема такі:

- 1) Революція на граніті у 1990 р.;
- 2) здобуття Україною незалежності у 1991 р.;
- 3) Помаранчева революція 2004 р.;
- 4) Революція Гідності 2013 – 2014 рр.;
- 5) російсько-українська війна – з 2014 р.;
- 6) анексія Росією Криму 2014 р.;
- 7) повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 р.;
- 8) внутрішня і зовнішня міграція, спричинена військовими діями.

Паралельно з подіями, пов'язаними з набуттям незалежності України, а також з російською агресією, процесами, які вона активізувала в мовній політиці, що стали важливими для формування

мовної ситуації в Україні, було сформовано низку рішень у сфері мовного планування, переважно стосовно статусу мови, а також щодо корпусних аспектів:

1) 1989 – 1990 рр. – повернення літери «г» та кличного відмінка: перший правопис незалежної України;

2) закріплення державного статусу української мови в Конституції України 1996 р. (стаття 10);

3) Ратифікація Європейської хартії регіональних мов або мов меншин у 2003 р., яка відбулася з порушеннями, оскільки до мов меншин зарахували досить численні та впливові мови, і водночас не врахували прав мов меншин, які були «під загрозою вимирання», для яких ця хартія і була призначена;

4) 18 липня 2006 року було створено Раду з питань етнополітики, до компетенції якої входило формування та реалізація державної етнонаціональної політики, сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин України;

5) Закон «Про засади державної мовної політики» 2012 р. (визнано офіційний статус регіональних мов, у 2018 р. закон визнано неконституційним);

6) Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 5670-д 2019 р. (ст. 30 цього закону про мову у сфері обслуговування стала чинною 16 січня 2021 року, а з 16 липня 2022 року почали діяти частини 2 та 6 статті 27 Закону про мову, які регламентують використання української в інтернеті та в інтерфейсах комп'ютерних програм товарів);

7) 22 травня 2019 року – Кабінет Міністрів України на своєму засіданні схвалив Український правопис у новій редакції, розроблений Українською національною комісією з питань правопису.

Мовна політика – це цілеспрямована діяльність держави, що забезпечує ефективне використання мови в різних сферах життя. Вона включає ідеологічні засади та практичні дії, спрямовані на вирішення мовних питань у суспільстві, а також політичні й адміністративні заходи, які формують бажаний напрям розвитку мовного середовища. Ця політика є частиною ширшої національної стратегії. Її основні напрями включають:

- прийняття законів щодо статусу державної, офіційної та мов нацменшин;
- управління сферою використання мов (освіта, медіа, держ-служба тощо);
- оновлення або збереження мовних норм;
- створення стандартів мовлення, реформування правопису.

Попри значні кроки держави у мовній політиці, мовна ситуація в Україні залишається складною і потребує уваги з боку суспільства та політичних лідерів. Для багатьох утвердження статусу української мови й збільшення її престижності є аргументом на користь того, щоб свідомо використовувати цю мову у всіх сферах власного життя. До того ж баланс між захистом української мови та правами національних меншин є важливим завданням, яке потребує розсудливого підходу та діалогу всіх зацікавлених сторін.

II. Практична частина

Завдання 1. Проведіть мінідослідження: як змінилася мовна поведінка українців після 2022 року? Опрацюйте медіа, соцмережі, інтерв'ю, статистику.

Завдання 2. Проаналізуйте поняття «мовна норма». Які виклики постають перед сучасною кодифікацією української мови?

Завдання 3. Створіть хронологічну таблицю ключових подій, що вплинули на мовну політику України з 1991 року до сьогодні.

Завдання 4. Ознайомтеся з редакцією Українського правопису 2019 року. Напишіть коротку рецензію: які зміни ви вважаєте до- речними, а які – суперечливими?

Завдання 5. Ознайомтеся з текстом Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і ви- значте:

- Які сфери охоплює закон?

- Які права та обов'язки мають громадяни щодо використання державної мови?
- Які санкції передбачені за порушення мовного законодавства?

Завдання 6. Опишіть мовну ситуацію в Україні, враховуючи такі аспекти:

- Державна мова: Яка мова має статус державної і які закони її захищають?
- Мови національних меншин: Які мови поширені серед національних меншин (наприклад, угорська, румунська, кримськотатарська) і які права вони мають згідно із законодавством?
- Інші мови: Чи поширені в Україні інші мови (наприклад, англійська, польська) і в яких сферах вони використовуються?

Розгляньте мовну ситуацію у вашому регіоні або місті. Зробіть висновок, чи відповідає вона загальнонаціональній тенденції. Чому?

Завдання 7. Напишіть коротке есе (1–2 сторінки), у якому:

- проаналізуйте, як мовна політика впливає на формування української ідентичності;
- розгляньте, чи враховуються права національних меншин у сучасному мовному законодавстві;
- наведіть приклади з реального життя або медіапростору.

Порада: Використовуйте аргументи з Конституції України, Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та соціологічні дані.

Завдання 8. Проаналізуйте, як мовне питання висвітлюється в українських та закордонних медіа. Які питання, на вашу думку, варто поставити, щоб з'ясувати ставлення різних груп населення до державної мови?

Навчальне видання

УКРАЇНСЬКА МОВА

(лінгвістичний інструментарій
наукових досліджень)

Навчальний посібник

Керівник видавничих проєктів: Ястребов А.О.

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 11.11.2025 р.
Формат 60×84 1/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів — 5,9
Обл.-вид. аркушів — 3,85
Тираж 100 прим.

ТОВ «Видавничий дім «КОНДОР»
Свідоцтво серія ДК № 5352 від 23.05.2017 р.
03067, м. Київ, вул. Гарматна, 29/31
тел./факс (044) 408-76-17, 408-76-25
www.condor-books.com.ua